

ÁLT/467-1/2021.

Döntéshozatal:
egyszerű többség

ELŐTERJESZTÉS

– a Megyei Közgyűléshez –

A SZABOLCS KÖZSÉGBEN TALÁLHATÓ REFORMÁTUS TEMPLOM ÉS FÖLDVÁR TÖRTÉNELMI EMLÉKHELYÉ NYILVÁNÍTÁSÁNAK TÁMOGATÁSÁRA

Készítette Szabolcs Község Önkormányzatának megbízásából:

Dr. Németh Péter, régész-történész – A Jósa András Múzeum nyugalmazott igazgatója

Sipos László PhD, docens, az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság tag

Dr. habil. Szakács Béla Zsolt CSc, a művészettörténet tudomány kandidátusa, habilitált egyetemi docens, intézetvezető Filozófiai és Művészettudományi Intézet Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Dr. Kollár Tibor, örökségvédelmi szakértő – Középkori Templomok Útja Egyesület alelnöke

Deák Attila, történész, turisztikai szakértő – Tiszántúli Református Egyházkerület fejlesztési csoportvezetője, Középkori Templomok Útja Egyesület alapítója

A ma mindössze négyszáz lakosú Szabolcs község, az egykori Szabolcs vármegye névadó és egyben legrégebbi települése. Hatalmas várával évszázadokon keresztül Szabolcs vármegye igazgatási, katonai és egyházi központja volt az államalapítás korától a tatárjárásig. Ritka, amikor egy település ennyi történelmi emlékekkel büszkélkedhet. A település leginkább arról vált nemzetközi hírűvé, hogy itt található Közép-Kelet-Európa egyik legjobb állapotában fennmaradt 10. századi erőssége, a 280 m hosszú, 140 m széles, 33 ezer négyzetméteren elterülő gyeppel fedett háromszög alakú szabolcsi földvár. Másrészt a földvár lábánál álló, ma református templom, az Alföld legrégebbi temploma, a régió legősibb egyházi központja, melynek építése a XI. századra tehető. Harmadrészt ehhez a templomhoz köthető a Magyar Királyság első fénykorának legkiemelkedőbb jogalkotási aktusa, itt született ugyanis a magyar államiség első évszázadának egyetlen - mondhatni társadalmi képviselővel, a szent zsinaton elfogadott törvénykönyve, Szent László III. törvénykönyve. A település Árpád-kori jelentőségét jelzi, hogy az 1092 május 20.-án megrendezett szabolcsi zsinat Szent László királyunk elnökletével, „országja összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett” megtartott törvénykezés volt. A település harmadik kiemelkedő jelentőségű műemléke a Mudrány-kúria. Az épületet a 18. század végén a Mudrány család építette. Négy termes enteriőr kiállítás található a kúriában, mely a századforduló köznemesi kultúráját, lakáskultúráját és tárgyi emlékeit kívánja bemutatni.

A 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet hívta életre a nemzeti és történelmi emlékhelyeket Magyarországon. A nemzeti emlékhelyek történelmünk legfontosabb helyszínei, az emlékezet egyszerre szimbolikus és valóságos terei. Bár gyakran fontos építészeti alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem kiemelkedő történelmi szerepük miatt. A történelmi emlékhelyek az emlékezet olyan fontos helyszínei, amelyek nemzeti, felekezeti, regionális vagy kisebbségi szempontból kiemelkedőnek minősülnek. Bár gyakran fontos építészeti alkotások, nem elsősorban műemléki szempontok alapján számítanak jelentősnek, hanem kiemelkedő történelmi szerepük miatt. Lehetőséget nyújtanak arra, hogy a hozzájuk ellátogatók számára megtapasztalhatóvá tegyék a magyar történelem sorsfordító eseményeit, tragédiáit, dicső pillanatait. Jelenleg 17 helyszín rendelkezik nemzeti emlékhely, 52 helyszín pedig történelmi emlékhely ranggal, amelyeket a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság javaslata alapján az Országgyűlés törvénnyel ismerte el. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén egy nemzeti emlékhely, máriapócsi kegytemplom és bazilita monostor, és három történelmi emlékhely található - Nyírbátor Báthori-várkastély fogadópalotája és a református temploma, Pócsperiben a Polgármesteri Hivatal épülete (Pócsperri-per kapcsán) és Szatmárcsekén a Kölcsey-kúria helye.

Jelen előterjesztés célja, hogy kezdeményezze a szabolcsi református templom és földvár felvételét a történelmi emlékhelyek sorába. Ennek indoka, hogy a szabolcsi református templom, mint az Alföld legkorábbi, máig fennmaradt temploma adott helyet az 1092 május 20.-án Szent László elnökletével lezajlott szabolcsi zsinatnak, amely az Árpád-kor egyik legkiemelkedőbb jogalkotási aktusa volt. Itt és ekkor született meg ugyanis a magyar államiség első évszázadának egyetlen, társadalmi képviselővel, a szent zsinaton elfogadott törvénykönyve, Szent László III. törvénykönyve. A 11. században épült szabolcsi, ma református templom jelentőségét, műemléki és művészettörténelmi értékei mellett az adja, hogy ez az egyetlen korai törvénykezéshez köthető helyszín, amely mind a mai napig fennmaradt. A település jelentőségét fokozza, hogy a templom mellett található Közép-Kelet-Európa egyik legjobb állapotában fennmaradt földvára, a szabolcsi földvár.

A továbbiakban részletesen ismertetjük a szabolcsi református templom és földvár történelmi emlékhellyé nyilvánításának háttérét biztosító tudományos dokumentációban, a szabolcsi zsinatot és annak jogtörténeti fontosságát, a zsinatnak helyet nyújtó templom művészettörténeti, illetve a templom mellett elterülő földvár régészeti és történeti jelentőségét.

1. AZ 1092-ES SZABOLCSI ZSINAT - AHOL A MAGYAR ÁLLAMISÁG ELSŐ ÉVSZÁZADÁNAK EGYETLEN TÁRSADALMI KÉPVISELETTTEL ELFOGADOTT TÖRVÉNYKÖNYVE SZÜLETETT

Szerző: Sipos László PhD, docens, az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottság tag

„A mi teremtőnk és megváltónk, az úr Jézus Krisztus uralkodása alatt, az ő születésének 1092. évében május hó 20-án Szabolcs városában szent zsinat tartatott, a magyarok legkeresztényibb királya, László elnökletével, országa összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett. Ezen a szent zsinaton a kánonoknak megfelelően és dicséretre méltó módon a következő határozatokat alkották meg...” - imígyen szólta a Törvény Corpus Juris Hungaricibéli preambuluma.

A ma alig 350 lakosú Szabolcs akkortájt igencsak jelentős település volt, a Tisza partján és kereskedelmi utak mentén fekvő hatalmas földvárával az egyik legnagyobb vármegye névadó központja. Az itt álló templom pedig nemcsak Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, hanem az egész Alföld legrégebbi, máig fennmaradt egyházi építménye. Mielőtt az ide látogató belép e történelmi templomba, Szent László király mellszobra fogadja, amelyet Varga Imre Kossuth-díjas szobrász, a nemzet művésze készíttette, a győri herma mintájára. A szobor az 1092-es szabolcsi zsinatnak állít emléket, amelyen maga Szent László is jelen volt és ahol megszületett a Magyar Királyság első, társadalmi képviselettel elfogadott törvénykönyve.

László 1040-ben született I. Béla és Richeza lengyel hercegnő fiaként. 1077. április 25-én lépett trónra. Uralkodása alatt élte első virágkorát a kora feudális Magyar Királyság. Megszüntette a dukátust és a peremvidékekre is kiterjesztette a királyi hatalmat. „Vérrel írott” dekrétumokat adott ki a tulajdon védelmére, az igazságszolgáltatás működésére, az egyházszervezet fejlesztésére. László királyunk a szabolcsi zsinat idején már másfél évtizede ült a trónon. Ereje és tekintélye teljében, 52 évesen vezette, elnökölte a zsinatot. Senki sem gondolhatta, hogy már csak jó háromévnnyi földi lét adatik számára. 1095. július 29-én hunyt el, III. Celesztin pápa 1192-ben iktatta be a szentek sorába.

Az I. László által Szabolcsban tartott zsinat törvénykönyve jogalkotásunk legelső mérföldköveinek egyike, jelentősége úgyszólván felbecsülhetetlen. Kétségtől ez a zsinati törvénykönyv a Magyar Királyság első fénykorának legkiemelkedőbb jogalkotási aktusa, mely évszázadokra meghatározta a magyar jog fejlődésének irányát, a fiatal állam működésének szabályait, az egyház szervezetét és az országlakosok jogait. Mint a magyar államiság első évszázadának egyetlen - mondhatni társadalmi képviselettel, szent zsinaton – elfogadott törvénykönyve a törvénykezés tekintetében is unikumnak számít. Ez annál is inkább igaz, mert a középkor legfontosabb jogforrása a szokásjog volt, mellyel csak alig-alig konkuráltak az állam írott törvényei. Ezeket a törvényeket az uralkodó maga hozta, jó esetben a királyi tanács meghallgatásával vagy javaslatára. Az egy alkalommal hozottakat közös oklevélbe (dekrétum) foglalták, s királyi pecséttel látták el.

Istvánnak két törvénykönyve (és az Intelmei) bekerült a Corpus Juris Hungaricibe. Lászlónak három törvénykönyve maradt ránk. Jogtörténeti kutatások megállapították, hogy – meglepő módon - a legrégebbi a III. számú, a legutolsó és legjelentősebb viszont a Szabolcsi szent zsinaton elfogadott, ahol „a kánonoknak megfelelően, és dicséretre méltó módon” hozták meg a határozatokat. Mindezt a 42 cikkelybe és 51 pontba/bekezdésbe foglaltan, legalább 100 rendelkezéssel. Az, hogy ezt a törvénykönyvet szent zsinaton fogadták el különösen jelentőssé teszi. Kivételessé pedig az, hogy László elnökletével, országa összes püspökeivel és apátjaival, valamint „az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett” történt a törvényhozás, a zsinati jogalkotás. A szabolcsi szent zsinatot számunkra, mai magyarok számára az teszi különlegessé, mondhatni teljesen egyedivé, hogy tulajdonképpen ez az egyetlen korai törvénykezés, melynek helyszíne mind a mai napig fennmaradt. Szent László úgynevezett első törvénykönyve más szempontból is kivételes jelentőségű. Úgy véljük, hogy a zsinati rendelkezésekből, a tényállások szövegéből és a szankciók rendszeréből kirajzolódnak a 900-950 évvel ezelőtti Magyar Királyság mindennapjai. A közösségi viszonyok és a magánerkölcs szankcionált szabályai kapcsán elképzelhetjük milyen volt az akkori világ, a papok és a világiak élete, az ünnepek, a temetkezés, a jogi eljárások és az ítélezés, vagy akár az adók fizetésének és beszedésének rendje. De mit szabályoztak a szabolcsi zsinaton?

Egyrészt rendezték a papi házasság kérdéskörét, az egyház aktuális szervezeti kérdéseit, az ünnepek megtartását, a pogány szokások tilalmát és a zsidó vallásúak jogait és kötelezettségeit. Külön csoportját alkotják a szabályoknak az egyházi tizedről, annak beszédéséről, az egyházi vagyon védelméről szólóak. Egy harmadik csoportba sorolhatók a házasságot és az erkölcsöt védő, no és a világi jellegű perjogi rendelkezések. Hangsúlyos részét alkotják a törvénynek a pogányság, illetőleg a pogány szokások visszaszorítása miatti intézkedések. Ezen rendelkezések legszemléletesebbike: „Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörral fizessenek”. Ez a forrásértékű rendelkezés rávilágít arra, hogy az ősmagyar hitvilágban kitüntetett áldozati helyek voltak a kutak, a források, a tekintélyes fák és a kövek. Döntöttek itt a papi házasságról is. 1074-ben VII. Gergely pápa a cölibátust kötelezővé tette, és hogy ennek érvényt szerezzen pápai legátusokat küldött szét Európa-szerte. Ámde tizennyolc évvel később, itt Szabolcsban az első és törvényes házasságban élő papok „ideiglenesen” engedélyt kaptak a házasság fenntartására, ámde kilátásba helyezték, hogy ez az engedély csak addig tart(hat), amíg a szentatya „tanácsot” nem ad. Perjogi gyöngyszemek a családjogi és házassági jogviták bizonyítási-ellenbizonyítási szabályai, a „pro és kontra” mérlegelendő megadott szempontok. Például a hűtlen asszony nem állt-e lenézésben, megvetésben? Rendkívül bölcs szabályként – mivel nincs két egyforma jogeset – mondta ki: az ügyet pedig döntsék el „aszerint, ahogy ésszerűnek látszik”. A törvények akkor érnek valamit, ha szankció kapcsolódik hozzájuk. A szabolcsi törvénykönyv szankciórendszere is fölöttébb érdekes és előremutató! A törvénycikkekből kihámozható büntetési nemek: a halálbüntetés, a szabadság elvesztése, a testi fenyegetés: a „verések”, a vezeklés, a száműzetés, a visszakényszerítés, a pénzbüntetés, a háromszoros kártérítés, az elkobzás és az elégtételadás voltak. Tartalmaz a törvénykönyv két unikális rendelkezést is! Európai szinten is figyelemre méltó az a két törvényi rendelkezés, mely a templomok újjáépítésének kötelezettségéről szól. Kis túlzással mondhatnánk, hogy a szakrális műemlékek védelmének csíráival állunk szemben. Eszerint a lázadás miatt elpusztult templomokat a király parancsára az illető egyház papjainak kellett visszaállítani, míg a régiség miatt elpusztult egyházakat a püspököknek kellett újjáépítenie.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a szabolcsi szent zsinat törvénykönyve a magyar állam- és jogtörténet szempontjából megkerülhetetlen, a törvénycikkek elméleti és alkalmazott jogtudomány eszközeivel való elemzésével több könyv, tanulmány és számos tudományos előadás is foglalkozik. A magyar állam- és jogtörténet szerint az I. László által Szabolcsban tartott zsinat törvénykönyve jogalkotásunk legelső mérföldköveinek egyike, jelentősége felbecsülhetetlen. Kétségtől ez a Magyar Királyság első fénykorának legkiemelkedőbb jogalkotási aktusa, mely évszázadokra meghatározta a magyar jog fejlődésének irányát, a fiatal állam működésének szabályait, az egyház szervezetét és az országlakosok jogait. Ráadásul ez az a László királyunk elnökletével, „országja összes püspökeivel és apátjaival, valamint az összes előkelőkkel, az egész papság és a nép tanúskodása mellett” megtartott törvénykezés, melynek helyszínéül szolgáló épület, a szabolcsi monostori templom mind a mai napig fennmaradt. A fentiekre tekintettel az 1092-ben szent zsinatnak helyet adó XI. századi szabolcsi templom a magyar nemzet történelmében meghatározó jelentőséggel bíró helyszín.

2. AZ ÁRPÁD-KORI MEGYESÉKHELY SZŰZ MÁRIA TISZTELETÉRE SZENTELT „MONOSTORA” - AZ EGYETLEN KORAI TÖRVÉNYKEZÉS HELYSZÍNE, AMELY A MAI NAPIG FÖNNMARADT

2.1 A szabolcsi református templom művészettörténeti jelentősége

Szerző: Dr. habil. Szakács Béla Zsolt CSc, a művészettörténet tudomány kandidátusa, habilitált egyetemi docens, intézetvezető Filozófiai és Művészettudományi Intézet Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Pázmány Péter Katolikus Egyetem

A szabolcsi földvár közvetlen közelében álló, keletelt, nagyméretű templom az Alföld legkorábbi álló építészeti emléke. A templom bodrogszentesi törtkőből épült, sarkait armírozták. A templom egy téglalap alaprajzú hajóból és egy enyhén patkóíves szentélyből áll. A szentélyt félkupola fedi, és diadalív választja el a hajótól. Mind a szentély boltozata, mind a diadalív kosáríves lezárása újkori, de a falak a boltozatindításig középkoriak. A hajó jelenleg egyterű, térlefedése az 1975-78-as restaurálás során készült. A hajó szokatlanul nagy, 9 m belméretű szélessége eleve felveti a gondolatot, hogy eredetileg osztott volt. A hajó déli falában négy nagyméretű, félköríves lezárású ablak nyílik, a nyugatról számított második ablak alatt pedig a szintén félköríves déli kapu. A hajó északi falában két, a keleti és a nyugati fal közelében elhelyezett keskeny, félköríves záródású, rézsús bélletű ablak került elő. A nyugati fal tagolatlan. A hajó tere egységes zindelytető alatt húzódik, amely folytatódik a szentély fölött is.

A jelenlegi állapot többszöri átalakítás eredménye. A legkorábbi fennmaradt írott források egy 1757-es belső renoválásról tudósítanak, és ekkor bővítették a déli kaput (ezen 1792-es felirat olvasható). 1841-ben földengés következtében az épület károsodott, ezt követően 1847-ben a belső teret átalakították: ekkor jött létre a jelenlegi egységes beltér. Ekkor befalazták a déli kaput, és a nyugati homlokzaton létesítettek egy újabbat. Ekkor készült egy téglából falazott szószék is az északi fal mellett. A legjelentősebb átalakításra 1900-ban került sor, a kegyúr, Mudrány András támogatásával. A templom nyugati oldalához torony épült, és a nyugati bejárat átkerült a keleti oldalra. Ekkor a középkori apszis falát áttörve új bejáratot, fölé körablakot készítettek, melyet nagyszabású, historizáló kapuépítménybe foglaltak. A templom keleti és nyugati végét karzatokkal osztották két szintre. 1944-ben a visszavonuló német csapatok felrobbantották a nyugati tornyot, és ekkor megsérült a nyugati fal is. A világháború után a nyugati falat és a sérült tetőzetet megjavították, de a végleges renoválás anyagi okokból elmaradt.

Mivel a szabolcsi földvár ásatására 1969-től Németh Péter vezetésével sor került, a kutatás logikusan kiterjedt a református templomra is. Ugyan a korábbi szakirodalom az épületet 1757-re keltezte, de rövidesen kiderült, hogy ez tévedés. Az 1970-es kisebb előzetes kutatás után 1972 nyarán zajlott le a **templom alapos kutatása**, amelyet Komjáthy Attila tervei szerint az akkor korszerű helyreállítás követett. Ma már ez sincs meg maradéktalanul, mivel a rekonstruált pillérek balesetveszély miatt elbontották, a gótikus keresztelőmedence fölé szószéket építettek, és a faragott kőfelületek is meszelést kaptak. Ugyanakkor 2007-ben Pintér Attilának lehetősége nyílt a **középkori falképek kutatására**, amelyekből 1900 előtt a 12 apostol még látszott. Sajnos ez a késő középkori réteg nagyon töredékesen került elő, de alatta egy mészdús, homokot alig, de egyéb adalékot bőven tartalmazó vakolatréteg maradt meg, amelyre secco technikával festés készült. Ezt a vakolatot a restaurátor a pécsi Cella trichora Árpád-kori kifestésével vetette össze. Mindezek alapján elég jól rekonstruálható a templom korai fázisa.

A körítőfalak ma is eredetiek, tehát a hosszház méretei és a patkóíves szentély nagy magasságig őrzi az egykori szerkezetet. A szentély mértani középpontja és a hajó tengelye nem esik egyvonalba, de ez lehet az építéskor elkövetett pontatlanság is. **Sem a falszövet, sem az alapozás nem indokolja, hogy több periódust tételezzünk fel.** A kutatás legjelentősebb felfedezése a padló alatt feltárt pilléralapozások és pillérindítások együttese. A hosszházat ezek szerint két sorban három-három négyzet alaprajzú pillér osztotta három hajóra. A pillérek alapozása 120x120 cm, kőlapokkal burkolt felmenő hasábjuk 100x100 cm méretű volt. A pilléreket árkádívek köthették össze. Az árkádívsor keleten a diadalív mellett kötött be, a falpillérek kiugrása ma is megvan. Ezeket Németh Péter érzékelte az eredeti ívindításokat. A falpillérek és az oldalfalak között a keleti falon faltükrök keletkeztek, melyek azonban csak mintegy egy méter magasságból indulnak. Ezek előtt 1847-ben felszámolt mellékoltár-alapozások kerültek elő. A támaszokról a korábbi irodalom is tudott, Jósza András 1900-ban megemlékezett arról, hogy 40 évvel korábban (ez talán valójában az 1847-es felújításra utalhat) még oszlopok emelkedtek nagy magasságba, és két sor ablak világította meg a templomot. Ennek alapján jogos a feltételezés, hogy a **főhajó bazilikálisan a mellékhajók fölé emelkedett**, és a mellékhajók ablakai fölött a főhajó falán nyíltak a második sor ablakai. A mellékhajókat Németh Péter boltozottnak tartja, elsősorban az 1756-os leírás szerint, amely a kőművesnek a boltozat festését is előírja; ennek régészeti nyoma azonban nem maradt. A főhajó minden bizonnyal boltozatlan volt. A mai déli ablakok megnagyobbítottak, helyükön olyan formájú ablakok nyílhattak, amilyeneket az északi oldalon tártak fel. Minden bizonnyal a mai bejárat helyén volt az eredeti kapu is, melynek küszöbkövét a régész megtalálta. A szentély jellegzetessége patkóíves kialakítása és a főhajóhoz képest nagyobb szélessége. Ez azt eredményezi, hogy a diadalívpillérek erőteljesen beugranak, és a szentély falai a mellékhajók középtengelyénél kötnek be. Ez a főhajónál szélesebb szentélykialakítás korhatározó lehet. A magyarországi Árpád-kori építészetből hasonló alaprajzzal épült a pécsváradi ún. altemplom, valójában egy kétszintes kápolna alsó tere, amelyet eredetileg támaszsor osztott három hajóra. A feltárások szerint azonban a főhajó itt is keskenyebb volt a feltűnően széles apszishoz képest. A másik példa Zalavárról ismert, ahol a Szent Adorjánapátság temploma Giulio Turco 1569-es felmérése szerint szintén rendkívül széles apszissal rendelkezett. Bár a török kori felmérés nem a mai szempontok szerint készült, így a pillérsorok közül is csak a délit jelöli, de összességében lehetséges, hogy a szabolcsihoz hasonló megoldásról tanúskodik (ugyan Wilhelm Kehr 1841-es felmérése ennél keskenyebb apszist jelez, de nem biztos, hogy ugyanazt a periódust dokumentálták).

A szentélyelrendezés tehát a Szent István-kori Zalavár és a szintén általa alapított Pécsvárad épületeihez kapcsolódik. Bár egyiket sem tudjuk mai eszközökkel pontosan datálni, a pécsváradit formái alapján Tóth Sándor a XI. század első évtizedeire, míg Papp Szilárd, Buzás Gergely és Bodó Balázs a XI. század második

felére keltezte. Bármelyik datálást fogadjuk is el, a szabolcsi templomot ennek alapján a XI. században lehet elhelyezni. Ezt erősíti a főhajó és a mellékhajók aránya. Az 1,3 m széles mellékhajókhoz 4 m széles főhajó társul, azaz arányuk 1:3. Ez kifejezetten régies arány, a XIII. században már az 1:1,5 a jellemző. Így ez a jellegzetesség is megerősíti a templom XI. századi datálását. A templom későbbi középkori sorsára is jó színvonalú részletek utalnak. Az északi falat egykor sekrestyekapu törte át, melynek szemöldökgyámos, tagozatáthatásos kőkerete előkerült. A sekrestyét is feltárta Németh Péter, amely nem volt kötésben az északi fallal. Hasonló stílusú az északi diadalívpillérbe vágott szentségfülke pálcátagos kőkeretelése és a jelenleg a szószék alá rejtett keresztelőmedence. Ezek egy Mátyás-kori átépítést sejtetnek, amely összevág azzal, hogy 1475-ben a falut tulajdonosuk elzálogosította: Németh Péter szerint még ez előtt történhetek a változtatások, amelyek egyszersmind a templom plébániatemplommá való átalakítását is szolgálták. 1357-ben ugyanis még két temploma volt a falunak: a Szűz Mária-templom, amelynek hat kőoszlopa és fatornya volt, és a Szent Mihály-templom. Ez utóbbi később (1431) a Szűz Mária-plébánia kápolnájaként működött. A korai fázis megfelel Szabolcs korai egyháztörténeti jelentőségének.

Mint ismeretes, 1092-ben Szent László itt tartotta a szabolcsi zsinatot, melyen nagy fontosságú döntések születtek. Jogos a feltételezés, hogy ennek a fontos egyháztörténeti eseménynek a ma is álló templom adott otthont. Szabolcs a XI. században főesperesség székhelye is volt, és gyanítható, hogy ennek temploma azonos a mai református templommal. Amikor 1100 táján a főesperes beköltözött a püspökség központjába, Egerbe, a számára fenntartott templom is elveszítette jelentőségét, így vette át idővel a plébániafunkciót. A reformáció beköszöntével pedig rítust váltott, de a közösség évszázadokon keresztül gondoskodott az ősi egyház fenntartásáról. A szabolcsi református templom tehát a magyar államalapítás és a kereszténység felvételének idejét idézi, és alighanem Szent László király maga is járt falai között. Megőrzése, további kutatása és illő restaurálása nemzeti érdek.

2.2 A templom régészeti kutatása és helyreállítása

Szerző: Dr. Németh Péter, régész-történész – A Jósa András Múzeum nyugalmazott igazgatója

„A nemzetségfői és ispáni központok régészeti kutatása” című, 1968-ban meghirdetett program keretében 1969-1977 között végeztek régészeti feltárásokat Szabolcs község és környéke területén (Szabolcs-Földvár /Németh Péter/, Szabolcs-Petőfi utcai XI-XII. századi temető /Kovács László/, Szabolcs-Vontatópart X. századi temető /Fodor István/, Szabolcs-Kisfalud Árpád-kori település /Fodor István/, Timár-TSz telep X-XI. századi temetők /Kovács László). Ezek sorába illeszkedett a szabolcsi református templom régészeti és műemléki kutatása, amelynek során Tiszántúl egyetlen fennálló, XI. században épített templomának műemléki helyreállítása is megtörtént. A kutatás egyértelműen cáfolta, hogy az ún. Genthon-féle műemlékleírásban szereplő sorok, miszerint a szabolcsi református templom 1757-ben, barokk stílusban épült, nem helytállóak. Már a Szabolcsvármegyei Múzeum tudós igazgatója, Jósa András leírása (1900) ezt a vélekedését táplálta a régészeknek a kutatások megkezdése előtt: „Ez a templom csak megmaradt része egy hajdani nagyobbak, mert több helybeli egyén állítása szerint, a templomnak még negyven év előtt is két sor ablaka volt, úgy, hogy emeletesnek látszott. Oszlopok nyúltak fel még egyszer annyira, mint most a templom fedele.” Jósa soraira rímelték a Kállay-család levéltárából egy 1357. évi oklevél sorai. Ennek bizonyításra 1970-ben kerülhetett sor, Kovács Imre, a szabolcsi ref. egyházmegye esperesének jóindulatú támogatása révén.

1970. július 20-án a diadalív és a padsor között felszedték a padlódeszkát 1,5 m szélességben, s már másnap, a kutatóárok nyugati végében (a bal pillérsor 1. pillére) négyszögletes kőpillér kezdeteire és annak 125 x 130 cm-es lábazatára bukkantak. Majd a kutatóárkot lemélyítették a diadalív és a pillér alapozásáig. Ezután az árkot nem temették vissza, de a lefedését (és a templom használatát) biztosítva, a kőpillér megtekintését lehetővé tették (júl. 23), s egyúttal alaprajzban felmérték a templomot, bejelölve az előkerült pillér helyét. Ez lehetőséget adott arra is, hogy az oklevélben említett 6 pillér helyét ki is szerkesszék. Az 1971. év azzal telt, hogy az Országos Műemléki Felügyelőség illetékeseit meggyőzzék a templom helyreállításának a szükségességéről, mert ez volt a további régészeti kutatás előfeltétele. S itt ugorjunk az időben előbbre.

Jósa írása megjelenésének évében, 1900-ban a szabolcsi ref. templomon óriási átépítést végeztek, az utolsó kegyúr, a községben birtokos Mudrány András anyagi támogatásával. Az addig bejáratul szolgáló nyugati ajtónyílás helyett keleten, a félköríves szentélyfalat átütve, új, az utcához közelebb eső bejáratot készítettek, fölötte körablakot vágtak. Itt, a külső szentélyfalra, az ajtó mindkét oldalára oszlopokat imitáló s fölé magasodó pótfalat emeltek, amely timpanonban végződött, benne márványtáblával, amely Mudrány András, a templomépítő érdemeit taglalta. Ugyanis a templomépület nyugati zárófalához egy 40 m. magas harangtornyot is építettek, amelybe a feljárást a hajóból az addigi bejáratú ajtóval biztosították. A templom déli oldalán a középkoriak helyén új, nagyméretű nyílásokat vágtak (a szentélyben 1, a hajóban 4), de minden irányban nagyobb méretük miatt teljesen eltüntették a korábbi, minden bizonnyal tölcserbélletes ablakokat, amelyek hasonlóak lehettek a kutatás során az északi falon találtakkal. A templombelsőben a szentélyt félbevágva a gyermekek részére karzatot építettek, ennek vízszintes tartógerendáit a szentélyfalba erősítették. Új karzatot építettek a nyugati falra támaszkodva az ifjak részére is, s itt helyezték el a harmóniumot. 1944 őszén a visszavonuló német hadsereg katonái a templomtornyot felrobbantották. Az – tekintettel arra, hogy a tornyot nem építették össze a hajóval, csak vonóvasakkal csatlakozott a templom épületéhez – mindössze a hajó nyugati falát húzta magával V-betű alakban, maga a templomépület megmaradt, a tetőzete viszont „elszállt”. A nyugati fal hiányzó részeit a háború után visszaépítették, s templom ideiglenes horganylemez-fedést kapott. A Kommunista Párt pedig a tokaji híd roncsaiból új, kis haranglábat épített (Az ezt hirdető fémtábla még 1969-ben olvasható volt). Akkor a teljes helyreállítást arra az időre tervezték, amikor a Mudrány János hagyatékolta föld bérletéből összejön majd annyi pénz, amellyel időt állóbb fedélszéket kaphat majd az épület. Ám ezt a számítást keresztül húzta az államosítás, így a templomépület állaga fokozatosan romlott, a gyülekezet kis létszáma miatt pedig szóba sem jöhetett a saját erőből történő végleges helyreállítás.

A tárgyalások alatt, az 1971. évben is bizonyos kiegészítő kutatások folytak. A D-i oldalon látható befalazást (ajtó) a vakolattól megtisztították, majd a rá merőlegesen húzott kutatóárokkaal tisztáztuk a középkori küszöbkő helyét, az alapozás mélységét. Ugyanitt, a déli oldalfalon a kiugró lábazatot tisztítottuk meg a ráakódott vakolattól. A hajó külső, északi falán látható lenyomatok alapján a fallal párhuzamosan húzott kelet-nyugati irányú kutatóárokkaal megleltük az egykori sekrestye keleti és nyugati falát. A sekrestye nem volt bekötve a templom falába, csak a kiugró alapozáshoz csatlakozott. Az alapozása mélysége is magasabban volt a templom alapozásánál, sőt az alapozás alatt egy nyugat-keleti tájolású sír koponyája került elő. Így az alábbi időrendi sorrendet állították fel a régészek: 1) templomépítés 2) temetkezés 3) a sekrestye építése. A sekrestye keleti és nyugati fala között kibontott északi templomfal kiugró alapozását téglalap formájú, lapos (bodrog-)szentesi kőből rakták (a helybeliek ismerete szerint), a kiugrás jelezheti az egykori, a mainál lentebbi járósíntet. A két sekrestye fal között, a középtől kissé Ny-ra a templomfalón törés az egykori sekrestyeajtó helyét mutatta.

1971 végére az Országos Műemléki Felügyelőség és a Tiszántúli Református Egyházkerület között megállapodás született a szabolcsi református templom műemléki helyreállításáról, amelynek első számú szószólója, Entz Géza, a Felügyelőség Tudományos Osztályának a vezetője volt, akit a látottak győztek meg a régészeti kutatás folytatásáról, a helyreállítás szükségességéről. Ennek értelmében az 1847-ben, minden jellegzetességet nélkülöző téglából épített szószéket le kellett bontani, hogy a középkori gótikus sekrestye kőből faragott belső ajtókerete láthatóvá váljon.

Az 1972. június 19 - augusztus 16-a között végzett munkát az alábbiakban foglalhatjuk össze. Az 1847-es feltöltés kihordása közben a már korábban feltárt oszlopalapozás mellett előkerült a további 5, ezek is kibontásra kerültek majdnem azokon a helyeken, ahova az alaprajz és az első feltárt oszlopalapozás alapján kiserkesztették vélhető helyüket. A feltárás során megfigyelhették, hogy először az alapozás előkészítéséhez kiásták az alapozás gödrét, ebbe vegyesen szórták a követ és a meszet, majd a gödör peremétől szabályos négyszög alakban kezdték építeni a pillér (kisebb eltérésekkel) 120 x 120 cm-es talpát vagy lábzetát. Ezt mindössze 30 cm magasra húzták fel, s ebből emelkedett ki a 20 cm-rel keskenyebb, szintén négyszögletes, 100 x 100-as oszloptörzs, amelynek a méretét pl. a jobb 3. pilléren látható habarcslenyomatok, s az oszloptörzsből megmaradt 10 cm-es rész jól jelezték. Az alapozási gödrök mélység adatai jól tükrözik, hogy az építők nagy teher hordását bíró oszlopokban gondolkodtak az alig 13,7 x 9,2 m-es belméretű templomhajóban. Ezt a falkutatás igazolta.

A szabolcsi „monostor” tehát eredetileg háromhajós templom volt, a szögletes, kőből épített 3-3 pillért (oszlopot) mindkét oldalon hevederívek kötötték össze egymással és kötötték be a pilléreket a hajó nyugati falába, illetve a diadalív hajó felőli oldalába. A 1 x 1 m-es kőoszlopok és a hevederívek könnyen megtarthattak egy, a hajófal magassága fölé, a főhajóból kiemelkedő, ablakkal ellátott falszakaszt, különösen akkor, ha Jósa András leírásának hitelt adunk: *Oszlopok nyúltak fel még egyszer annyira, mint most a templom fedele.* Azaz Jósa írása és a kutatás egybehangzó eredménye szerint Szabolcsban két mellékhajós, középen kiemelkedő főhajós, tehát magas, bazilikás felépítésű templomot emeltek. Sajnos, a templom hajójának eredeti párkánymagasságát megállapítani nem tudták, mert azt visszabontották. Így természetesen az alig 1 m. széles oldalhajók boltozatára sem volt bizonyító részlet, csak a tokaji kőművessel kötött 1757. évi szerződés, amelyben egyértelműen boltozatról írtak (amit majd vakolni, festeni kell). Közvetve viszont a boltozat meglétére utal az a tény, hogy az északi mellékhajó megvilágítására hajó falába 2 tölcserbélletes, záradékukban legyezőszerűen elhelyezett kövekből készült, kis ablakot építettek a diadalív és a bal 1. pillére, ill. a bal 3. pillér és a nyugati zárófal között. A kiugró főhajó minden bizonnyal nyitott fedélszékű volt.

Pintér Attila restaurátor 2007-ben a Tiszántúli Református Egyházkerület, ill. KÖH debreceni irodájának felkérésére a hajóhoz csatlakozó, félköríves, 3,4 m. hosszú és a diadalív belső oldalánál 6,5 m. széles szentélyben (amelynek az alapozását eszerint zsinór segítségével mérték ki, $r=3,3$) falkép-feltárást végzett. A restaurátor munkája eredményét az alábbi szakvéleményben fogalmazta meg: „A várakozásokkal ellentétben a felületeken már csak kevés falfestés kerülhet elő a XV. századból. Ugyanakkor napvilágot látott egy másik festett réteg, amelynek részletei a XV. századi festéstörödékek alatt húzódnak. Ez a festés egyébként secco. Részletformái ugyan az idők során már nagyon megkoptak, mégis a hordozó réteg anyagszerkezeti összetétele miatt meglehetősen különlegesnek minősül. Ez a vakolat mészszerű, homokot alig tartalmaz, van benne viszont valamilyen fekete szemekből álló adalék. Ilyen mészszerű, homokot alig, de egyéb adalékokat viszont bővebben tartalmazó vakolattal

Magyarországon nem sokszor találkozunk. (A szerb templomokban, például Ráckeviden igen, de ezek a festésrétegek jóval későbbiek.) Ilyen korú és típusú mész dús vakolattal csak Pécssett, a *cella trichoraban* talákoztunk eddig, amely építmény ugyan római kori, de a benne lévő második kifestés nem. ... A második kifestésre úgy került sor, hogy a kápolna mellett lévő székesegyház 1064-ben leégett, s vele együtt a kápolna is megsérülhetett. Ezt követően a falait újra rendbe tették, és a felületeket falfestésekkel látták el. Nos, egy ilyen, mészben gazdag típusú vakolat van Szabolcsban is, és a kettő bizony több szempontból is hasonlatosságot mutat. Ez ezért fontos, mert a *cella trichora* második festékrétegén keresztül eggyel több bizonyíték áll rendelkezésre a szabolcsi templom keletkezésére nézve, továbbá azért is, mert a falfestések technikatörténeti kérdésköréhez is adalékul szolgál. ..."

Ez a megállítást utólagosan is megerősítette azt a korábbi vélekedésünket, amely már a korábbi régészeti kutatások során megfogalmazódott, s amely az épület műemlékké nyilvánításában, s ezzel párhuzamosan a helyreállításában realizálódott: Szabolcs református temploma legalábbis az Alföld viszonylatában építési idejét tekintve páratlan emlék. A kormeghatározáshoz a történeti források is segítenek: az 1357. évi birtokbecsű szerint a birtokon két egyház található, az egyikről, a Szent Mihály arkangyal tiszteletére szenteltről oklevelünk azt állítja, hogy az a falu egyháza (*ecclesia possessionalis*). Ez utóbbi méretére nézve kápolna volt, mint az 1431-es oklevél állítja, a falu déli részén, a Szent Mihály utcában. Akkor mi célt szolgált a másik, a Szűz Mária tiszteletére emelt, hat kőoszlopos bazilika?

Szabolcs az Árpád-korban, legalábbis az 1241. évi tatárjárásig várspánsági központ volt. Miután (föld)várát már 1067 körüli oklevél említi, nem kétséges, hogy a hozzátartozó megye szervezése még I. (Szent) István király uralkodása idején megtörtént. A király képében eljáró első ispánja mellett hamarosan fel kellett tűnnie az egri püspök képviselőjében annak a papnak is, aki az első térítéseket végezte. Ehhez pedig templomot is kellett építeni. Arra, hogy ez a templom a XI. század végén már állt, a Szabolcs városában (*in civitate*) 1092-ben az I. László király elnökletével megtartott zsinat a bizonyíték, ahova az ország főpapjai, előkelői is elkísérték a királyt. A szabolcsi egyház erre az időre az itt székelő esperes temploma volt (az igazgatási negyedről elkülönülő váralján élő népeké az időközben felépült Szent Mihály templom), mindaddig, amíg személye a püspöki székhelyen a XII-XIII. század fordulóján megalakuló káptalanban nem kapott helyet.

A régészeti és restaurátori kutatások tükrében az alábbi építéstörténet rekonstruálható. Összességében elmondható, hogy Szabolcs vármegye Árpád-kori közigazgatási és egyházi központjában a XI. században, de még 1092 előtt két mellék- és egy főhajóból álló bazilikás formájú templomot építettek kőből, a mellékhajókban is 1-1 oltárt helyezve el. A szentély félköríves, a mellékhajók egyenes záródásúak. A diadalív alsó, függőleges falsíkjai is ehhez az időhöz kapcsolhatók. A bejárat a déli oldalon nyílt. A templomnak ekkor minden bizonnyal (6 cm vastagságú) lapos kő burkolata volt (a jobb oldali diadalív sarkán, -55 cm talált 2 kőlap lenne erre a tanú). Az 1 m széles falak külső sarkait faragott kövekből rakták fel. A külső ekkor vékony meszes vakolást kapott, úgy, hogy a kövek textúrája kivehető volt. A belsőt (legalábbis a szentélyt) mész dús vakolattal, festéssel (*secco*) látták el.

A település egyházi központ jellege a XII-XIII. század fordulóján szűnt meg esperesének Egerbe, a püspöki székhelyre költözésével, a közigazgatási funkciójának az 1241-42-es tatárjárás vetett véget. Az ezután történő nagyarányú (vár-)birtok adományozások során Szabolcs is magánkézre került: még 1280 előtt (királyi adományból) a Szentemágócs nembeli Olaszi családé lett. A XV. század elején az Olasziakkal

rokon családok (az Abaúj megyei Fügediek, Fulók) mellett a zempléni Uporoké lett Szabolcs község. Az ő birtoklásuk idején lesz a Szűz Mária-egyház plébánia, ehhez viszont szükséges volt (az 5,4 x 3,4 m belső méretű, sarkain támpillérrel megerősített) sekrestyét építeni a liturgikus felszerelés elhelyezésére, az értékes szentségtartónak védett helyet találni, kereszteléshez szükséges berendezést beszerezni. A fennmaradt emlékek: a 2 pálcataggal díszített, egyszerű, az északi diadalívpillér dél felé néző oldalába vágott szentségtartó fülke; az egyszerű, gyámos, egyenes záródású sekrestyeajtó, a gótikus kelyheket utánzó keresztelőmedence stílusjegyei alapján mindez még 1475 előtt történt (az 1487-ben fiágon kihalt Upori család utolsó tagja, László 1475-ben adta zálogba birtokait). Ugyancsak ezzel az építkezéssel függ össze a diadalív jelenlegi, szegment-íves felső záródása, valamint a mellékoltárok helyén 4-8 cm vastagságú terrazzo burkolat készítése is, ennek nyomait a déli mellékhajóban észleltük. Ennél korábbi időre, a Zsigmond-korra tehető a szentély kifestése, ahol az 1900-as építkezésre visszaemlékezők szerint a 12 apostolt ábrázolták.

A fennmaradt feljegyzések szerint a teljesen elhanyagolt épületen 1757-ben végeztek először javítást: a tokaji kőművessel kötött szerződés szövege szerint még állott mind a hat kőoszlop a *boltozattal* (tehát a mellékhajók boltozva voltak!), ezeket kellett újravakolni és a szűknek bizonyult déli bejáratot megnagyobbítani. Ez utóbbian szereplő RE(novavit) 1792 felirat talán egy kisebb javítást és meszelés emléke, ugyanis ebben az évben egyházi előjáróik látogatására készültek a Tatai Mihály lelkész vezetésével szabolcsi református atyafiak. Az épület romlása, középkori jellegének eltűntetése az 1841. évi földrengéshez kapcsolódik. Az életveszélyessé vált épület átalakítására 1847-re gyűlt össze annyi pénz, hogy a megrepedt kőpilléreket elbontották az új, megemelt padlószintig, a déli bejáratot befalzták, s a nyugati oldalon nyitottak újat.

A szabolcsi Szűz Mária-monostor a XIV. századi oklevélben leírt monostor jelzője nem szerzetesekre utalt, hanem az épületnek a birtokbecsű szempontjából fontos méreteire. Alaprajzi megfelelői (természetesen kisebb eltéréssel) a kalocsai I. székesegyház, továbbá a pécsváradi apátság, valamint a zirci királyi udvarház (*curia*) temploma.

3. SZABOLCS TOVÁBBI TÖRTÉNELMI EMLÉKEI, ÖRÖKSÉGHELYSZÍNEI

Szabolcs községben három igen jelentős örökséghehelyszín található. A már részletesen ismertetett középkori eredetű, ma református közösség használatában álló templom mellett, nemzetközi jelentőségű a szabolcsi földvár, illetve regionális kontextusban figyelemreméltó Mudrány-kúria is.

3.1 A szabolcsi földvár

3.1.1 A földvárak történeti jelentősége

Szerző: Deák Attila, történész, turisztikai szakértő

Az első fa, föld szerkezetű földsáncok már a bronzkorban megjelentek Európában, de ezek építéstechnikája soha nem merült feledésbe, az ősi földvárak nem tűntek el nyomtalanul. A IX. században az arab, viking, magyar betörések a Nyugat-Európai országokat védekezésre készítették, ekkor indultak el a nagyobb erőd építészeti munkálatok. Már akkor is a fontosabb épületeket,

épületegyütteseket árokkal, koronázott földsánccal övezték. A magyarországi földvárak datálásával kapcsolatban megoszlanak a nézetek. A Kárpát-medencei földvárak építési idejük szerint különböző képet mutatnak. Vannak olyan földvárak, amelyek a bronzkorban már álltak, másokat germánok vagy szlávok építettek. A X. századtól Magyarország egyre inkább hasonult a szomszédos germán és szláv államokhoz és átvették a szomszédos népek várépítési technikáit. A II. világháború után elinduló földvárkutatások, régészeti ásatások azonban számos földvár esetében bebizonyították, hogy keletkezésük a 11. század első felére, az államalapítás és a Német-Római birodalommal folytatott küzdelmek időszakára tehető, vagyis a **belső konszolidáció megteremtése és a külső fenyegetés elhárítása hívta őket életre, amelyeknek a felépítés a korai magyar állam kimagasló szervezőképességére utal.** Géza és István állama már a várakra támaszkodott. Az újonnan megszilárduló királyságnak gyorsan ki kellett alakítani várhálózatát, ezért gyakran egykori felhagyott római erődökre támaszkodtak, illetve földvárak helyén fa, föld sáncgyűrűket emeltek. Az államalapítás korába jön létre a **várszervezeti rendszer** a Magyar Királyság területén, amely az egész Árpád-korban meghatározza a katonai, védelmi, közigazgatási, egyházszerkezési és településfejlődési folyamatokat.

A **várszervezeti rendszer alapja a földvárak voltak.** A földvárakat gyakran folyók mellé, jelentős utakhoz, kereskedelmi csomópontokhoz, fontos átkelőhelyek közelébe, stratégiai szempontból frekvenciát emeltek. Alakjuk illeszkedett a terepviszonyokhoz, vannak kör, ovális és háromszög alakú földvárak. A vármegyék központjában álló **földvárak az Árpád-kor katonai erődítményhálózatai** voltak. Bár nevük ezt sugallja, de a földvárak nem faszervezettel erősített földsáncok voltak, hanem **földdel feltöltött favárak.** Az ország keleti felében a várak keleti gyepűjének belső peremén épültek. Ebben a régióban a legnagyobb Abaújvár és Szabolcs volt, amelyek a Kijevi Rusz felé vezető kereskedelmi utakat zárták le. A keleti területeken elhelyezkedő várak közül kiemelkedett még Borsod, Zemplén, Torda, Kolozsvár. A földvárak egy másik része az 11. században kialakuló hercegségi központokban épültek (Bihar, Nyitra). A XI. század utolsó harmadára a nagy háborúk elmúltával a nagyobb erősségek elvesztették jelentőségüket és betagozódtak a vármegyehálózatba. Szent László korára már nem volt szükség ekkor építményekre, az újabb várak kisebbek lettek, amelyeket olcsóbb volt felépíteni.

Korábban úgy gondolták, hogy a földvárak elsődlegesen hadászati szerepet töltek be. Vagyis a földvárak az Árpád-korban olyan mentsvárak voltak, amelyet nem laktak, kizárólag veszély esetén húzódtak be az emberek. A régészeti kutatások bebizonyították, hogy **a földvárak állandó lakófunkcióval is rendelkeztek** (ezt a feltevést nem igazolták a szabolcsi földvár régészeti kutatásai, ellenben Borsod és Abaújvári földvárak kutatásai egyértelművé tették). A földvárak **a katonai, védelmi feladatok ellátása mellett fontos igazgatási centrumok is voltak,** hiszen az ispánok a földvárakban lévő központokból igazgatták a hozzájuk tartozó várbirtokot és vármegyét. Ebből adódóan többségükben rangosabb kőépületek alapjai kerültek el az ásatások során. Elsősorban a várispánság központi épületei épültek a várak belsejében, illetve a legkorábbi templomaink is itt kaptak helyet. A földvárakban elsősorban az **egyházmegye igazgatásban fontos szerepet betöltő esperesi templomok** kaptak helyet, amelyek általában nem rendelkeztek plébánia funkcióval. Az esperesi intézmény gyökerei a 11. század elejére nyúlnak vissza., melynek papjai fennhatóságot gyakoroltak a várkerület egyházi felett. Az esperesi jogkör templomhoz kötődő hatóságot jelentett. **A földvárak tehát olyan katonai, igazgatási, egyházi és kereskedelmi központok voltak, amelyből az Árpád-kor városhálózata sarjadt ki.** Nem véletlenül alakult ki a magyar város szó, a vár szóból.

A favárak hálózatának hanyatlása és földvárrá alakulása a 13. század második felében és a 14. század első felében indul el. A várakat és a hozzájuk tartozó várbirtokot a királyok eladományozzák, ezzel magánkézre kerülnek. Karbantartás hiányában a faszervezetek elkorhadtak, a benne lévő földfeltöltés pedig szétterült. Egy érdekességre szeretnénk felhívni a figyelmeteket. Egy korábbi tudományos axióma szerint a földvárak alkonya a tatárjárással köszöntött be, amely rávilágított ezeknek a váraknak a technológiai elavultságára. Mint közismert IV. Béla második államalapítása, már a nehezen megközelíthető magaslatokra épített kővárak építésével zajlott le, amelyek nem állami hanem magán kézben voltak. A legújabb kutatások tükrében megdőlni látszik ez az álláspont, hiszen a tatárjárás során

egyetlenegy komolyan ostrom sem zajlott, így a várak nem semmisültek meg a mongol támadás hatására. Sőt éppen a földvárak szolgálták a katonai gyülekezőpontok helyszínéül. Bizonyítja ezt, hogy a várszervezeti rendszer a tatárjárás után fél évszázaddal még fennállt. A földvárak világának leáldozása mögött inkább azok a társadalmi folyamatok álltak, amely során a várak magán kézre kerülnek és felbomlott a várszervezet intézményrendszere. A földvárakban a közvetlenül ispán és ezáltal a király szolgálatába tartozó várnépek éltek, akik megélhetését, a katonai szolgálat fejébe biztosított várföldek adták.

A földvárak történeti és régészeti jelentősége (amelyet a fentiek alátámasztanak) ellenére a mai napig sem épültek be a turisztikai kínálat méltó helyére, turisztikai termékfejlesztésük nem indult el. Ennek oka, hogy a látogatók számára nehezen értelmezhetőek. A méltatlanságuk véleményem szerint a földvárakat övező információ és interpretáció hiányából ered, amelyen látogatóközpontok kialakításával lehetséges lenne oldani. A szabolcsi földvár lehetne az első olyan földvár, amely látványosságából, jelentőségéből, kutatottságából eredően elsőként indulhatna ezen az úton.

3.1.2 A Szabolcsi földvár

Szerző: Dr. Németh Péter, régész-történész – A Jósa András Múzeum nyugalmazott igazgatója

Móricz Zsigmond éppen 90 éve adta ezt a címet „Az Est”-ben megjelent riportjának, majd így folytatta: „Ez a földvár, amelyről a magyar közvélemény jóformán semmit sem tud, a magyar nemzeti kincsek közé tartozik.” Móricz írása nyomán a helybeli református lelkész, Tomory Dezső népszerűsítette a földvárat, s cserkészcsapatok vették programjukba a földvár felkeresését. Móricz pedig megírta egyik legismertebb novelláját, „Az ebéd”-et. De egészen a 70-es évek elejéig maguk a megyebeliek sem tudták, hogy Szabolcs nemcsak a megyét jelenti, hanem a névadó, Tokajtól 11 km-re, a Tisza bal partján fekvő települést.

A község belterületén álló „földvár”-ban két alkalommal folyt régészeti feltárás: először a magyar honfoglalás ezredik évfordulója (1896) tiszteletére 1894-ben dr. Jósa András orvos, a Szabolcsvármegyei Múzeum alapítója irányítása alatt, majd egy nemzeti program keretében 1969-77 között, dr. Németh Péter régész vezetésével. (Ugyanő később egy meg nem valósult rekonstrukció miatt feltárást végzett a sánc keleti oldalán, a közepén látható mélyedés közvetlen közelében.). Mindkét program elsődleges célja a földvár kormeghatározása és szerkezetének megismerése volt. Ez 1894-ben a régészet akkori módszerei miatt nem járhatott sikerrel, ezért is kellett a feltárásokat újra elvégezni. A földvár nyugati kapuja közelében történt teljes sáncátvágás alapján megállapíthattuk, hogy a Tisza folyó egykori kanyarulatára épült háromszögletű vár alatt egy vastag, a neolitikumtól a késővaskorig fennállt település húzódik (ennek edénytöredékei okoztak zavart az 1895-ös ásatás értékelésekor). A vár építéseinél változó vastagságú (20-35 cm), egymásba csapolt gerendákból rekeszes faszerkezetet készítettek, amelynek közét részben a vár belsejéből, a keleti oldal esetében pedig a várárok ásásakor kitermelt földdel töltötték ki. E faszerkezet a külső oldalán függőleges volt, belső oldalán helyenként – a feljárást segítő – lépcsőzetes lehetett. Az építkezéshez a számítások szerint legkevesebb 300.000 m³ föld és 4000 m³ fa mozgatására, beépítésére volt szükség. A vár sarkain fa tornyok állhattak, a Tisza felé kettő kapuja volt, a település felől a várakon átívelő hídon keresztül lehetett megközelíteni. A külső oldalain mérve 337-235-387 m által határolt területen fekvő vár falainak magassága változó volt: 8-10 m-re emelkedhetett ki a kővel erősített föld lábazatból. A vár belsejét a 18. század közepétől 1974-ig temetőnek használta a község lakossága, ez a

régészeti feltárást megnehezítette. Ám a kisméretű szabad felszínen végzett ásatás azt bizonyította, hogy a várban állandó épületek nem voltak, területét veszély esetén környék idemenekülő lakossága használta. Ekkor egy földbe mélyített ciszterna biztosította a vízellátást az emberek-állatok részére.

A régészeti eredmények szerint a vár a honfoglalás után, a 10-11. században épült. A sáncból előkerült líra-alakú bronzcsat pontosabb keltezését nem tesz lehetővé. Írott (okleveles) forrás 1067 körül a vár alatti utat említi. Az 1085. évi úz-kun-besenyő támadások után falait kijavították, vastagították. A tatárjárás (1241-42) után a vár közvetlen szomszédságában kiépült királyi megyeközpont (*civitas*) – benne két, a Boldogságos Szűz és Szent Mihály tiszteletére épített templommal, a megyét irányító ispán és az egyházi vezető, az esperes házaival, szolganépével – szerepe megszűnt, így a várat is elhagyták. Csak a váralja népe maradt, földesúri függésben. Azóta az elkorhadó faszerkezetből kiömlő föld domború, begyepesedett sáncot alkot, amelyet a köznyelv „földvár”-nak nevez. Ma Közép-Kelet-Európa egyik legjobb állapotában fennmaradt 10. századi erőssége, amely méltán élvez kiemelt műemléki védelmet.

2000-2010 között került sor a földvár képeinek kialakítására, a volt temető értékes síremlékeinek a rendezésére Kiss József táj- és kertépítész tervei alapján „az évszázadok alatt kialakult terepfelzárkó megőrzésével került sor a teljes területen. (A sánc tetején) az egyszerű sétányon bejárható egykori erődítés különböző korú épített elemeinek bemutatása és megőrzése is szükséges volt. Az egykori csatorna egy része a kutatás által megállapított eredeti felszíni alakítással készült el a híd rekonstrukciójával együtt (Kiss József kertépítész tervei alapján). Ezzel egy történeti kapcsolatrendszer is közvetlenül érzékelhető a gyalogos forgalmi rendszer kialakításával. Az 1896-ban a sánc korona vonalára emelt millenniumi emlékmű megerősítése és körüljárhatóvá tétele egy, a sánkra támaszkodó faszerkezettel történt.” Elmaradt viszont a földvár északkeleti oldalának kisajátítása, a sétaút további építése és ezzel a földvár körbejárhatósága a sánc aljában. A földvár közelében áll az Alföld egyetlen, a 11. század utolsó harmadában épült, ma is álló temploma – ahol 1092-ben, I. (később) Szent László király elnökletével zsinatot tartottak. Komjáthy Attila (OMF) építészmérnök tervei alapján állítottak helyre. Mellette a község és a környék idegenforgalmi látványosságait is bemutató, a református egyház kezelésében álló turisztikai központ épült.

3.2 Mudrány kúria

A település harmadik nagy látványossága a 18-19. század fordulóján épült úgynevezett Mudrány-kúria. Akik Sárospatakon jártak középiskolába, azok számára jól cseng a Mudrány név, hiszen a kollégium egyik, nevét viselő szárnya az ő támogatásából épült. Végrendeletében, 1892-ben református parókia céljára adományozta a családi kúriát. Az egyháztól vásárolta meg a múzeum javaslatára az egyház által lebontásra ítélt épületet a Megyei Tanács még a 70-es évek végén, s újjáépítette. Most, negyven év után sikerült az épületet – melyben a helységek mennyezetét a hun-magyar történet alakjainak, a magyar királyoknak és erdélyi fejedelmeknek a mellképei díszítik – ismét renoválni, újonnan beszerzett, de korhű berendezéssel ellátni egy magyar-román közös EU-s program keretében. Ma talán ez az egyetlen épület az országban, amely valamit visszaad a nyíri dzsentri rég letűnt világából.

4. ÖSSZEGRZÉS

Szabolcs település, a Felső-Tisza-vidék, a Nyírség és a Zemplén, vagyis három kulturális és turisztikai szempontból frekventált desztináció, tájegység keresztmetszetében található. A település kimagasló kulturális és történeti emlékei, műemlékei ellenére sem integrálódott megfelelő mértékben a turizmus vérkeringésébe, annak ellenére, hogy ennek minden feltétele adott. A nemzetközi és országos jelentőségű örökség helyszínek mellett, a település a Felső-Tisza egyik közkedvelt vízitúra megállóhelye, ahol rendszeresen kikötnek a Tiszabercel-Tokaj közötti szakaszon áthaladó vízitúrázók, illetve a Tokajból induló nyaralóhajók. A folyópart mindössze fél kilométerre van a településközponttól (igen ritka, hogy a folyóparttól ennyire jól megközelíthető egy adott település központja), emiatt számukra is könnyen megközelíthető túracélpont. Szabolcs a kerékpáros túrázók között is igen népszerű. A falu a rétközi kerékpárúton közelíthető meg Balsa és Tímár irányából. A Rétközi kerékpárút 52 km hosszan kiépült kerékpárút Nyíregyháza-Nagyhalász-Ibrány-Gávavencsellő-Balsa-Szabolcs-Tímár-Rakamaz települések között. A faluban számos minőségi szálláshely és étterem, vendéglátóhely áll a látogatók rendelkezésére. Ennek ellenére Szabolcs mégsem tudott, jelentőségéhez mérten, méltó módon integrálódni a turisták mentális térképébe. Ennek oka elsősorban az információhiányban, az alacsony ismertségben kereshető, amely meglehetősen méltatlan annak figyelembevételével, hogy ennyire jelentős örökséget őriz ez az ősi, egykor jelentőségteljes település.

A földvár kutatások sikeres nyomán, már a 80-as évek elején a megyei múzeum javaslatot tett a Megyei Tanács felé az államalapítás-kori földvár, a templom és a Mudrány-kúria együttesének, de legalább a földvárnak, Közép-Európa legjobb állapotban fennmaradt ilyen jellegű erősségének a nemzeti emlékhelyek sorába történő beemelésére. Azonban a javaslatot azzal utasították el, hogy nem kell magyarkodni, „nem kell a hazafias érzelmeknek gyúanyagot adni”. A rendszerváltás a szemléletben hozott változást: a földvár állami (kincstári) kezelésbe került, s megtörténhetett a terület rehabilitálása is (pl. a földvár magántulajdonban lévő sáncai egy részének a megvétele). A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat jóvoltából Szent László király büsztje, Szabolcs vezér egész alakos szobra került felállításra. A szabolcsi zsinat 900. évfordulóján a miniszterelnök és a házelnök, a honfoglalás 1100. évfordulóján a házelnök, az államalapítás ünnepén az igazságügy-miniszter tette tiszteletét a faluban, s mondtak nagyhatású ünnepi beszédeket. A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat minden évben, a zsinat ismert napján, május 20-án tartja a megyenapját a Szent László király emlékművénél.

A szabolcsi református templom és földvár történelmi emlékhellyé nyilvánítása éppen az alacsony ismertség, az információhiány oldásához járulna hozzá, továbbá ennek a történelmi jelentőségű település szellemi kulturális öröksége számára nyújtana méltó elégtételt, remélve, hogy az elősegíti majd a móríci jóslás beteljesedését: Szabolcs „a magyar nemzeti kincsek közé tartozik.”

Nyíregyháza, 2021. december 9.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE KÖZGYŰLÉSÉNEK
.../2021. (XII.14.)
önkormányzati határozata

a szabolcs községben található református templom és földvár történelmi emlékhellyé nyilvánításának támogatásáról

A Megyei Közgyűlés

az előterjesztést megtárgyalta és – a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény, valamint a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény vonatkozó rendelkezései alapján – támogatja a megye névadó településén, a megyenapi ünnepség állandó helyszínén, Szabolcs községben található református templom és földvár történelmi emlékhellyé nyilvánítását, annak érdekében, hogy ezzel is hozzájáruljon e történelmi jelentőségű település szellemi kulturális öröksége méltó elismeréséhez.

A határozatot kapják:

1. Csegei László polgármester, Szabolcs Község Önkormányzata, 4467 Szabolcs, Petőfi út 6
2. Megyei Önkormányzati Hivatal belső szervezeti egységei, Helyben

Nyíregyháza, 2021. december 14.